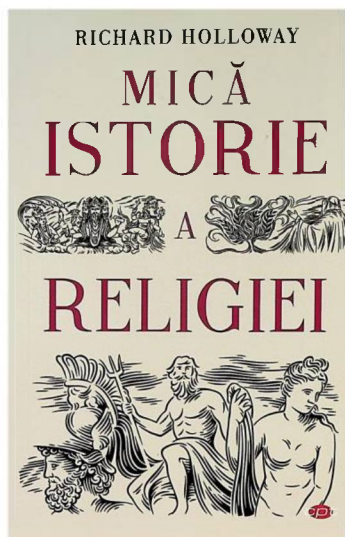
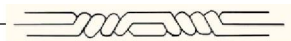

**Richard Holloway, *Mică istorie a religiei*,
trad. Diana Popescu-Marin, București,
Editura Litera, 2021, 368 p.**

Richard Holloway este scriitor, realizator radio și cleric scoțian. A fost Episcop de Edinburgh între anii 1986-2000 și Primat al Bisericii Episcopale Scoțiene între anii 1992-2000. Prima ediție a cărții *Mică istorie a religiei* a apărut în anul 2016, la Editura Universității Yale din New Haven, Connecticut, SUA, urmând ca cinci ani mai târziu, în anul 2021, cartea să apară și în limba română sub egida Editurii Litera din București.

Structurată în 40 de capitole, precedate de un cuprins și încheiate cu un indice onomastic, cartea lui Richard Holloway sintetizează, în mai puțin de 400 de pagini, istoria religioasă a omenirii încă din preistorie, deoarece „dovezile privind unele practici religioase datează de circa 130 000 de ani înainte de era creștină și sunt legate de felul în care strămoșii noștri își îngropau morții” (p. 13), și până în anul precedent publicării inițiale a acestei cărți, anul 2015, mai exact, până în luna octombrie a acestui an, când a avut loc, la Salt Lake City, în Utah, SUA,

Adunarea Parlamentului Mondial al Religiilor, promotorul „unirii religiilor lumii sub un nou tip de ecumenism global” (p. 331).

Probabil că, cel puțin din punct de vedere istoric, cel mai remarcabil aspect al lucrării lui Holloway, observat pe parcursul celor 40 de capitole, este dorința acestuia de a prezenta istoria religiei într-o manieră cât se poate de cronologică, dorință care s-a și concretizat în cele din urmă în lucrare. Mai exact, Holloway nu abordează într-o manieră monografică sau, altfel spus, pe parcursul unui capitol sau pe parcursul mai multor capitole succesive, fiecare religie sau fiecare mișcare religioasă, apărută în cadrul unei religii, de care amintește în cuprinsul lucrării sale, ci el, din dorința de a fi mai degrabă un veritabil istoric, decât un bun taxonomist, preferă să expună totul într-o manieră din care sincopele geografice ale religiei nu pot fi excluse, iar aceasta tocmai în intenția de a-i oferi cititorului un parcurs istoric narativ care să îl ajute pe acesta atât să își clarifice anumite aspect legate de religie, în general, și de diferitele religii, în special, cât și să dobândească noi cunoștințe religioase pe teritoriul unor religii despre care foarte probabil că respectivul credea că le-a explorat deja suficient. Așadar, în cartea lui Holloway, din intenția de a respecta firul istoric al religiei, vom face salturi în spațiu, purtați fiind pe aproape toate continentele lumii, din Africa în Asia și din Europa în America.

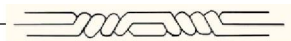
După ce în primul capitol al cărții vorbește despre rădăcinile preistorice ale religiei, în al doilea capitol al acesteia Holloway nu începe să abordeze, cum probabil deja erau obișnuiți cei interesați de istorie, în general, și de istoria religiilor, în special, primele forme de religii politeiste orientale, ci el trece direct la momentul revelației din rugul care ardea și nu se mistuia, revelația lui Dumnezeu către Moise, moment pe care îl consideră, pe bună dreptate, a fi unul dintre cele mai importante puncte de cotitură în istoria religioasă monoteistă a întregii lumi. Cu toate acestea, în următoarele două capitole ale cărții, Holloway își îndreaptă atenția asupra hinduismului, continuând pe această linie religioasă indiană cu alte două religii care au apărut în acest areal teritorial: buddhismul, în capitolul cinci, apoi jainismul, în capitolul șase. Din jainism, Holloway preia conceptul religios de *anekantavada*,

potrivit căruia jainiștii „chiar și la nivel mental, nu își puteau permite să comite acte răuvoitoare, fiind obligați să acționeze nonviolent. Aceștia respectau diferitele moduri în care oamenii vedeau și experimentau realitatea, recunoscând, în același timp, faptul că nimeni nu vedea realitatea la adevăratele dimensiuni. Iar pentru a ilustra această doctrină a respectului, jainiștii au creat o poveste despre șase orbi care au fost invitați să descrie un elefant atingând diferite părți ale corpului acestuia” (p. 58). Într-o manieră similară vede Holloway conceptul de *religie*, ca fiind elefantul, în timp ce conceptul de *religii* sunt membrele acestuia, iar orbii sunt, în această situație, toți cei afiliați sentimentului religios. Pilda jainistă cu cei șase orbi și cu elefantul va fi reluată de două ori pe parcursul cărții.

De la capitolul șapte și până la capitolul doisprezece este tratată istoria religioasă a poporului evreu, începând de la Avraam, revenind la Moise și terminând cu distrugerea Ierusalimului de către romani în anul 70 d. Hr. Deși, Holloway începe relatarea despre poporul evreu într-o manieră istorică și biblică cronologică, de la Avraam, strămoșul celor trei religii monoteiste, revenind la Moise, la regi, la profeți și până în primul secol din era noastră, totuși, el își încheie capitolul 12 cu exemplul lui Iov, în persoana căruia vede întruchipat întregul popor evreu încă de la începuturile sale, trecând prin toate vicisitudinile istoriei și până la fericita sa restaurare de la sfârșitul lumii. Iar mesajul Cărții lui Iov s-ar putea sintetiza, în opinia lui Holloway, în următoarea propoziție: „Nu fi atât de convins că știi cine este Dumnezeu și care este planul Lui” (p. 111)...*atât cu tine, cât și cu cei din jur*, s-ar mai putea adăuga.

În capitolele 13-16 suntem purtați mult mai departe în spațiu, deși rămânem încă în aceleași borne temporale ale ultimei jumătăți a mileniului I î. Hr. Holloway se ocupă în aceste patru capitole de patru dintre cele mai vechi religii orientale, religii care încă mai există și astăzi: zoroastrismul dualist apărut în Iran, confucianismul și taoismul apărute în China, precum și shintoismul apărut în Japonia. Despre cele trei din urmă, autorul face corecta observație că ele sunt foarte întipărite nu numai în modul strict spiritual și religios de existență al chinezilor și al japonezilor, ci și în modul lor

cotidian și social de existență. Din această cauză, buddhismul, odată ajuns în cele două țări, a prins în acestea rădăcini puternice, conviețuind și influențând puternic și religiile locale. În capitolul 17, păstrând încă, parțial, izul religios asiatic, se revine în Europa, în Grecia și în Roma antică, unde apar religiile de mistere, precum Misterele de la Eleusis și Misterele lui Mithra, care, subliniază Holloway, „apelau la emoții. Nu era ceva ce puteai învăța. Era ceva ce simțeai. Această experiență era transformatoare” (p. 153).

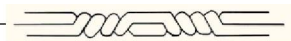
Ajuns cu relatarea istoriei religiei la cumpăna dintre cele două ere, Holloway procedează în capitolul 18 la fel precum a procedat și în capitolul 2. Mai exact, începând să vorbească în lucrarea sa despre creștinism, de la capitolul 18 și până la capitolul 21, într-o primă fază, el începe relatarea cu persoana Sfântului Apostol Pavel, nu cu cea a lui Iisus Hristos, întocmai precum în cazul iudaismului care și-a început relatarea cu Moise, nu cu Avraam. Iar dacă pentru Moise, în devenirea sa religioasă, un rol important l-a jucat revelația rugului care ardea, dar nu se mistuia de pe Muntele Horeb, pentru Sfântul Apostol Pavel acest rol important în devenirea sa religioasă, ori, mai corect spus, în transformarea sa religioasă, a fost îndeplinit de convertirea de pe drumul Damascului. Cu toate acestea, Holloway se raliază și el opiniei istoricilor religiei care spun că „Pavel, și nu Iisus, ar fi fost adevăratul fondator al creștinismului. Fără el (fără Pavel), mișcarea lui Iisus ar fi dispărut precum celelalte secte mesianice din cadrul iudaismului” (p. 181). Și, la fel, în ceea ce privește religia creștină, după ce vorbește despre Hristos, despre prima Biserică creștină și despre persecuții, ajungând la momentul Constantin cel Mare, Richard Holloway afirmă că „am fi naivi dacă am considera mișcarea lui Constantin (îmbrățișarea creștinismului) drept o convertire spirituală la credința în Iisus. Vorbim despre un politician calculat (adică împăratul Constantin cel Mare), care hotărâse deja că creștinismul putea fi liantul ce avea să țină imperiul său unit: o Biserică universală atașată unui imperiu universal” (p. 189). Se poate astfel observa o raliere a lui Holloway la linia de gândire a unui creștinism care se vrea cât mai rațional cu putință, mai ales pentru omul secolului XXI, iar aceasta în detrimentul

trăirii și al sentimentului. La fel precum s-a văzut și în cazul Sfântului Apostol Pavel, Holloway nu spune ceva nou în legătură cu Constantin cel Mare și cu motivele convertirii sale la creștinism, ci doar îmbracă într-o nouă formă de exprimare ideea al căror fond este mai vechi.

Următoarele trei capitole din carte, 22-24, sunt dedicate ultimei mari religii universale apărută pe scena istoriei: islamul. Cele trei aspecte din islam asupra cărora se concentrează Holloway în prezentarea acestei religii sunt: Mahomed este ultimul profet, islamul cere supunere deplină numai lui Allah, pentru a transmite mesajul profetului Mahomed în toată lumea, supușii lui Allah nu trebuie să se rețină de la luptă, ba chiar, din contră, ea este tocmai indicată în această privință. Într-un mod surprinzător de succint, Holloway face trecerea de la Islam la Reforma Protestantă prin intermediul a doar două capitole din cartea sa, respectiv capitolele 25 și 26. În capitolul 25 se axează pe problematica existenței iadului, chestiune văzută, în special, atât prin prisma islamismului, cât și prin cea a Bisericii Romano-Catolice. Conform lui Holloway, în decursul Evului Mediu, deși islamul, prin intermediul Coranului, a fost primul care a descris într-un mod foarte macabru chinurile iadului, spre deosebire de Biblia creștină, totuși, în Evul Mediu, „Biserica Romano-Catolică a devenit cel mai mare patron al artelor... mai presus de orice altă formă de artă, adora picturile. Ceea ce însemna că, în vreme ce musulmanii nu puteau descrie iadul decât prin cuvinte, creștinii puteau să-l și picteze” (p. 223). Frica de iad, printre altele, a fost utilizată de Biserica Medievală Apuseană în scopul manipulării adeptilor ei ca să cumpere indulgențe, adică iertări ale păcatelor. Aceasta a fost scânteia care a aprins focul Reformei Protestante în secolul XVI, capitolul 26 concentrându-se pe debutul religiei în Epoca Renașterii.

Pe parcursul următoarelor cinci capitole, 27-31, Holloway analizează fenomenul Reformei Protestante în Europa, în secolele XVI-XVII, însă, din nou, la jumătatea acestei analize, rămânând fidel metodei istorice cronologice de abordare a istoriei religiei pe care și-a propus-o în această lucrare. În capitolul 29 se ocupă de un alt fenomen religios reformator care s-a petrecut în același timp, dar

într-o altă parte a lumii, la mare depărtare de Europa: India. Aici și acum a luat naștere religia sikh, o combinație între hinduism și islamism, iar Guru Nanak, întemeietorul acesteia, este considerat de către Holloway echivalentul oriental al reformatorului religios creștin occidental Martin Luther. Deși, în mod surprinzător, Holloway nu pomenește deloc în lucrarea sa și despre reformatorul francez Jean Calvin, nu trebuie să ne mire faptul că, pe de altă parte, vede în Biserica Anglicană calea confesională de mijloc dintre Biserica Romano-Catolică și Bisericile Protestante apărute în Europa în secolul al XVI-lea, iar capitolul 31 este dedicat în exclusivitate apariției protestantismului în Scoția, țara natală a lui Richard Holloway.

În ultima parte a cărții, începând cu capitolul 32 și până la ultimul capitol al acesteia, capitolul 40, Holloway, mergând în pas cu istoria mondială modernă și profană, acordă un loc tot mai important pe scena istoriei religioase Lumii Noi descoperită de Christofor Columb la sfârșitul secolului XV: America. Totuși, trebuie precizat faptul că tratează din acest punct de vedere numai America de Nord, începând cu triburile de indieni băștinași, cu sosirea puritanilor și a quakerilor în SUA, continuând cu cele trei denominațiuni creștine de natură eshatologică apărute în SUA în secolul XIX: Mormonii (Biserica Sfinților Ultimelor Zile), Adventiștii de Ziua a Șaptea și Martorii lui Iehova, dar și cu unele denominațiuni creștine americane ce își atestă originea într-o simbioză, mai mult sau mai puțin credibilă, cu medicina și cu știința, precum Biserica Științei Creștine și Biserica Scientologică. Un mare neajuns al cărții lui Holloway, referitor la continentul american, este acela că nu explorează religiile precolumbiene, din zona centrală și sudică a acestui continent, dar nici religiile populațiilor tribale din America de Sud.

În ultima parte a cărții sale, R. Holloway se ocupă și de tema ecumenismului religios, în opinia lui „religia cu cel mai pregnant caracter ecumenic nu-și are originile în hinduism, ci în islamism. Religia respectivă se numește babism și s-a născut în Persia, în anul 1844, adică pe teritoriul de azi al Iranului” (p. 328). În ultimele pagini, Holloway nu ocolește subiecte religioase sensibile și de

actualitate, precum conflictul dintre știință și religie, dintre fundamentalismul religios și raționalismul științific, aducând ca exemplu practic, în acest sens, Procesul Maimuțelor din America interbelică. Desigur, nici subiectul războaielor religioase ori al războaielor sfinte, astăzi un subiect tot mai mediatizat, mai ales în zonele de conflict orientale, nu scapă nici el de analiza lui Holloway. În ultimul capitol al cărții, autorul ne prezintă fresca occidentală, e adevărat, a universului religios contemporan, un univers în care ideile iluministe și sentimentele religioase au dat naștere unei noi forme de religie: *umanismul secular* (p. 355-358).

Cartea lui Holloway, cu un grad ridicat de nonconformism religios, în general, și creștin, în special, este o lectură accesibilă oricărui cititor interesat de a cunoaște istoria fenomenului religios din cele mai vechi timpuri și până în zilele noastre, într-o variantă rapidă și neîncălcită într-un limbaj de specialitate, cu note de subsol nenumărate și colosale sau care să dea dovadă de un subiectivism religios sau confesional vizibil încă de la primele pagini ale acesteia. Altfel spus, pe Holloway îl poate citi și un teolog cu studii aprofundate în domeniu, dar și un simplu credincios profan, fără astfel de studii. În concluzie: o lectură plăcută, utilă și facilă.

Drd. Alexandru Nicolae Agignoaei

Facultatea de Teologie Ortodoxă din Alba Iulia